

UNGON-BERKEN ÁT ERDŐBÉNYÉRE: EGY KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI PROJEKT A ZEMPLÉNBEN

NYÍRI BORBÁLA¹ – MAJERIK VERA²

Magyar Régészet 15. évf. (2026) 2. szám, pp. 64–69.

2024-ben útjára indult Erdőbénye Községi Régészeti Projekt célkitűzése a délnyugat-zempléni mikrorégió régészeti lelőhelyeinek azonosítása, tudományos vizsgálata és védelme volt – a helyi közösség aktív bevonásával. A program régészeti terepbejárások, ismeretterjesztő előadások keretében igyekszik megismertetni a környező hegyvidék gazdag régészeti és történelmi hagyatékát a számos kihívással küzdő zempléni kis település közösségével. Reményeink szerint a régészet, a múlt vizsgálata közös platformként szolgálhat a különböző társadalmi szegmensek közötti párbeszédhez: közelebb hozhatja egymáshoz a tősgyökeres helyi lakosokat, valamint a betelepülő, városi érdekeltségű bényeieket.

Kulcsszavak: Községi régészet, ismeretterjesztés, vaskor, konfliktusrégészet, LiDAR

BEVEZETŐ

Erdőbénye a Zempléni-hegység délnyugati csücskében található, összefüggő erdőterületekkel és szőlőültetvényekkel övezett kisközség, a 18–19. század folyamán élte virágkorát – ekkor mezővárosi ranggal is dicsekedhetett (1. kép). Az 1867-ben megkötött kiegyezés, majd az 1875-ben megjelent és több évtizedig tomboló filoxérajárvány gyökeresen átforgalmazta a régió társadalmi és gazdasági berendezkedését (BECK 2005; BALASSA 1991). A 20. század viharai, majd a téjesítés, illetve ezzel párhuzamosan a tokaji édes bor népszerűségének leáldozása, és mint biztos bevételi forrás megszűnése, hozzájárult a borvidék mai, kihívásokkal teli és a kistelepülések életét különösen meghatározó helyzetéhez: az elöregedő népesség, az alacsony születésszám, a limitált munkalehetőségek, az elvándorlás, az oktatási és egészségügyi intézmények megszűnése stb. a helyi társadalom fokozatos szétforgácsolódásához vezettek. A magyarországi borvidékeket és kiváltképp Tokaj-Hegyalja kistelepüléseit specifikusan érinti a dzsentifikáció jelensége: vagyonosabb társadalmi rétegek tagjainak (nyugdíjasok, vállalkozók) megjelenése a falusi közösségekben (ún. „gyüttmentek vagy bebírók”). Ennek az életvezetés tekintetében nagyvároshoz kötött csoportnak ugyan sok leromlott állapotú parasztház köszönheti megszépülését vagy borászat a létrejöttét, mégis beilleszkedésük a település szövetébe csak korlátozottan volt sikeres: jelenleg alig van olyan esemény a falu életében, ami ténylegesen összekapcsolná a közösség e két szegmensét (KOVÁCS 2023). Programunkat azzal az elgondolással indítottuk útjára, hogy a régészet, a múlt vizsgálata közös platformként szolgálhat e társadalmi szegmensek közötti párbeszédhez, és közelebb hozhatja egymáshoz a tősgyökeres helyi lakosokat, a betelepülő, városi érdekeltségű bényeieket és – természetesen – a kutatókat.

1. kép: Erdőbénye látképe (fotó: Hlavács József)

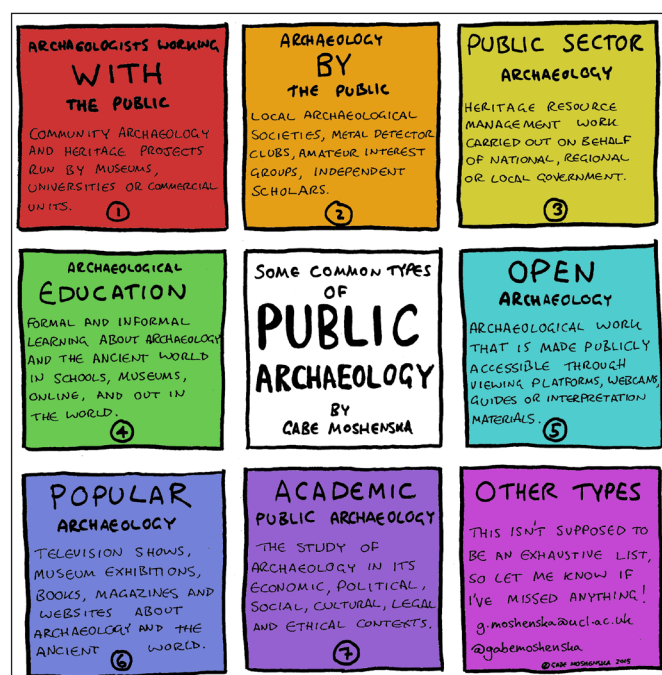
¹ PhD, független kutató, borinyiri@gmail.com

² MA, régész, szakmai koordinátor, Koordinációs Igazgatóság, Magyar Nemzeti Múzeum és Közgyűjteményi Központ, Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet, 1113 Budapest, Daróczi utca 3., Magyarország, majerik.vera@hnm.hu

ERDŐBÉNYE KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI PROJEKT CÉLKITÜZÉSE ÉS MÓDSZERTANA

2024 májusában az MNMKG Nemzeti Régészeti Intézetének égisze alatt indult útjára az Erdőbénye Községi Régészeti Projekt, amelynek elsődleges célkitűzése a délnyugat-zempléni mikrorégió régészeti lelőhelyeinek azonosítása, tudományos vizsgálata és védelme volt – a helyi közösség aktív bevonásával. A program koordinátorai régészeti terepbejárások, ismeretterjesztő előadások és egy kis volumenű – egyelőre még előkészületi fázisban járó – felszíni mintavételezés keretében szeretnék a nagyközönséget megismertetni a falu és a környező hegyvidék gazdag régészeti és történelmi hagyatékával.

A program metodológiája a világ különböző pontjain már széles körben, változatos módokon alkalmazott „Közösségi Régészet” gyakorlatához illeszkedik (MOSHENSKA 2017; SKEATES, McDAVID & CARMAN 2012). A közösségi régészet inkluzív definíciója mind a régészetet mint diszciplínát, mind a tágabb értelemben vett közösséget, illetve az ezek között megvalósuló interakciót fed le, míg a szűkebb definíció a régész szakemberek által végzett tudásközvetítő, tudomány-népszerűsítő és múzeum-pedagógiai tevékenységre vonatkozik (MOSHENSKA 2017, 5). Gabriel Moshenska, tapasztalván a helyzet komplexitását, egy nyolc egységből álló „tipológiát” vázolt fel, leszögezván, hogy ezen egységek határai a gyakorlatban sok helyütt elmosódnak, átfedésben vannak egymással (2. kép). Szigorú értelemben véve az Erdőbénye Községi Régészeti Projekt Moshenska első kategóriájába illeszkedik: „a régészek és a közösség együttműködésébe” (archaeologists working with the public), de ugyanakkor egyes aspektusai belecsúsznak a „régészet a közösség által” (archaeology by the public, BAKOS 2020a; THOMAS 2012) és a „régészeti ismeretterjesztés” (archaeological education, CORBISHLEY 2014; GALANIDOU & DOMMASNES 2007) tárgykörébe is. Mindezen tevékenységek szerencsére már Magyarországon sem idegenek, számos pozitív példa akad a régészek, örökségvédelmi szakemberek és a közösség együttműködésére az ország különböző pontjain (Magyar Községi Régészeti Egyesület, NRI Községi Régészet, Floralia, Tűz fölött, föld alatt – régészeti gasztronómiai fesztivál, Várbarátok Társasága stb., melyekről e folyóirat is rendszeresen tudósít).

2. kép: A közösségi régészet egyes típusai
(MOSHENSKA 2017, CC BY-NC)

ALULRÓL FELFELÉ

A programunk kidolgozásában a régészeti célkitűzések (és mindkettőnk személyes érintettsége) mellett, legalább ennyire fontos szempont volt a helyi közösség bevonása is. Ennek első lépcsőjeként önkéntes kollégáinkkal a gyerekközönséget igyekeztünk megszólítani a környék iskoláiba szervezett régészeti-ismeretterjesztő bemutatóinkkal. Ezen alkalmak keretében az iskolásoknak lehetőségük volt kipróbálni egy csontváz szakszerű kibontását, a fémkereső működését, bepillantást nyerhettek a régészeti dokumentáció folyamataiba, valamint egy drónos demonstráción is részt vehettek. Az esemény sikerén felbuzdulva igyekeztünk továbbgondolni a koncepciót, és a gyerekek mellett a felnőtt közönség bekapcsolódását is elősegíteni. Ebből a szempontból Erdőbénye különösen szerencsés helyszínnek bizonyult: 2009 óta minden év augusztusában itt zajlik a helyi borászatok által életre hívott családias hangulatú *Bor, Mámor, Bénye* fesztivál. Kollégáink támogatásával projektünk 2024 óta játékos ismeretterjesztő profillal képviselteti magát az eseményen, programsorozatunknak az anno kőfaragóműhelyként funkcionáló Gordiusz udvar ad otthont:

3. kép: Gyerekprogramok az NRI régészeinek vezetésével a Gordiusz udvarban, a Bor, Mámor, Bénye fesztivál ideje alatt
(fotó: György László, NRI)

4. kép: Mende Balázs Gusztáv (HUN-REN) előadása
2025 nyarán a Gordiusz udvarban
(fotó: György László, NRI)

délelőttönként interaktív szerepjátékokra, délután a régész-homokozó felfedezésére, leletsimogatóra és fémkeresős kutatásra invitáljuk a gyerekeket, este pedig a felnőtteket várjuk izgalmas, régészeti tematikájú előadásokkal (3–4. kép).

A projekt másik tudománynépszerűsítő elemét, a kirándulásokkal egybekötött régészeti terep-bejárások képviselik: 2024 őszén az Erdőbénye–Nagy-Rakottyás lelőhelyen egy 18–19. században működő malomkőbánya nyomait mértük fel, 2025 tavaszán Tállya–Mekecsvár őskori erődített telepét jártuk be, míg 2026 májusában Tállya–Óvár lelőhelyére látogattunk el. A kiránduló érdeklődők minden alkalommal kiegészültek a Bakos Gábor által koordinált fémkereső-műszeres önkéntesekkel, akik nemcsak a terepi, hanem a dokumentációs és leletfeldolgozási feladatokból is kiveszik a részüket (BAKOS 2020a).

TÁLLYA-MEKECSVÁR LELŐHELYE

Az Erdőbénye DNY-i határában elterülő, de már Tállya közigazgatási területéhez tartozó Tállya–Mekecsvár elnevezésű lelőhely, egy kb. 2 km sugarú körben Tállya–Óvárral, a Szokolya vulkanikus magaslatával, valamint a Faragványos és Aszas-tetőkkel alkot egy domborzati egységet. Az 1990-es években Nováki Gyula és Sándorfi György helyszíni szemléje alapján (MATUZ & NOVÁKI 2002, 8) Hellebrandt Magdolna (Hermann Ottó Múzeum) állította össze a lelőhely nyilvántartási dokumentációját, ebben a lelőhely két ma is látható jellegzetes jelenségét leírva: egyrészt az É-D irányban futó, kb. 400 m hosszúságban elnyúló gerinctől a települést (fellegrárat?) elválasztó 19 m széles árkot, másrészt a D-i, valamint a K-i és Ny-i oldal egy szakaszán ma is követhető, 1 m magas kőszánc nyomait. 2020-ban a V. Szabó Gábor által irányított, az ELTE *Bronzkincsek, bronzdeponálás a késő bronzkorban* projektjének részeként a magaslaton intenzív lelőhelyfelderítés és fémdektoros kutatás folyt, nagy mennyiségű pattintott kőanyagot és több tucatnyi szórvány kelta fémtárgyat (vaseszközöket, fibulákat, nyílhegyeket) azonosítva (BARCSI et al. 2022, 23–24). Ezek alapján a lelőhelyen a középső neolitikum (Bükk) és a késő vaskor (La Tène D) időszakában számolhatunk intenzívebb megtelepedéssel, továbbá a sánc környékén koncentrálnak a nyílhegyek jelenlétéből valószínűsíthető, hogy az itt élők a vaskor ezen periódusában támadásnak lehettek kitéve (BARCSI et al. 2022, 24).

Az Erdőbénye Községi Régészeti Projekt önkéntesei 2025 tavaszán keresték fel a lelőhelyet, ahol egy óra leforgása alatt több mint 150 fémleletet sikerült gyűjtenünk. Ezek zöme (~100 db) a késő vaskorra jellemző egyszakás vasnyílhegy volt, amelyek a sáncok mentén és a lelőhely belső (lakó) zónájában sűrűsödtek, és amelyek intenzitása megerősíti a korábban feltételezett (egy vagy több) konfliktus valószínűségét (5. kép). Előzetes gyűjteményi kutatásaink alapján, a nyílhegyek a késő kelta, talán a Cotinus törzzsel azonosítható, a Szlovákiában, Csehország ÉNY-i, illetve Lengyelország DK-i régiójában elterjedt ún.

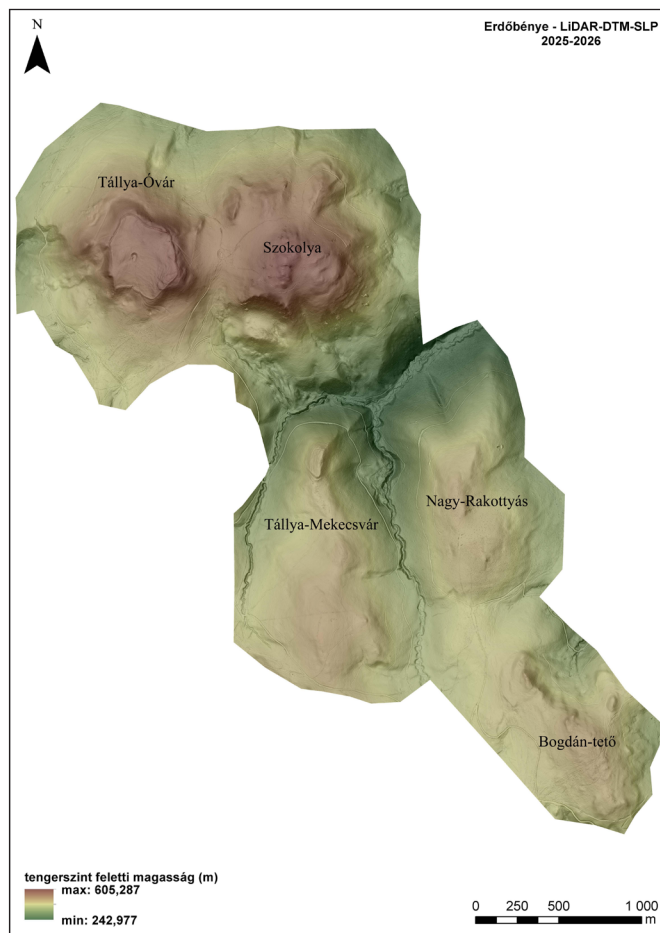
5. kép: Mekecsvári késő vaskori nyílhegyek
(fotó: György László, NRI)

6. kép: Kidőlt fa gyökerei által kiforgatott in situ őrlőkő
(fotó: Nyíri Borbála)

Púchov-kultúra emlékanyagaként értelmezhetőek (PIETA 2010). E közösségre a magaslati, stratégiai szempontokból jól védhető telepek kialakítása volt jellemző, amelyek kiválasztásában a helyi vasérc-lelőhelyek megközelíthetősége is komoly szerepet játszott. További, a római birodalom területéről származó lelet (bronz borszűrő kanál, gemma bérakásos gyűrű – BAKOS 2020b, 64–77) jelenléte intenzív kapcsolatokról tanúskodik a Kr. u. 1–2. század folyamán. A leletek másik nagyobb egységét a késő középkori – kora újkori erdőgazdálkodással, esetleg pásztorkodással (makkoltatás) összefüggő eszközök maradványai alkotják; ez megegyezik a DNY-Zemplén más lelőhelyein tapasztaltakkal, ahol dominánsan ez a két régészeti komponens (őskor és késő középkor/kora újkor) képviselteti magát.

A lelőhelyen a mai napig jól kivehető és követethető a kőből emelt védmű, valamint itt-ott a Mekecsvár belső zónájában planírozás, teraszosítás nyomai is látszanak (6. kép). A magaslat északi kiszögelléséről remek rálátás nyílik a Szokolya ormára, a Nagy-Rakottyás lankáira (vaskori megtelepedés nyomaival), a Tállya-Óvár erősített (késő bronzkori – vaskori) telepére, valamint az alatt húzódó Deákkút völgyre. A völgy pont a Mekecsvár lábánál ágazik ketté, a magaslatot kétoldról szegélyezve fut tovább a Tállyai medence irányába. Vajon

7. kép: Tállya-Mekecsvár, Tállya-Óvár, Szokolya, Nagy-Rakottyás és Bogdán-tető LiDAR felvétele
(készítették: Látos Tamás és Zsiga Zsolt, NRI)

a Mekecsvár lakóinak lehetett-e szerepe a völgyeken keresztül haladó forgalom (emberek és ingóságaik) megfigyelésében és/vagy kontrolljában?

A kutatás következő szakaszában arra kerestük/keressük a választ, hogy a Mekecsvár hogyan illeszkedett a már korábban vizsgált (Óvár, Aszas-tető, Bánya-hegyi-nyereg) és nemrég azonosított (Bogdán-tető) nagyjából azonos korú lelőhelyeinek rendszerébe, megállapítható-e valamifajta települési hierarchia esetleg heterarchia? Ennek első lépéseként a roncsolásmentes, illetve a minimálisan invazív módszerekre helyezzük a hangsúlyt: a 2025–2026 év folyamán Látos Tamás és Zsiga Zsolt jóvoltából elkészült a Mekecsvár közvetlen, valamint tágabb, a Tállya–Óvárat is magában foglaló LiDAR felmérése, amely a domborzati viszonyokból és a vegetáció természetéből adódóan az egyik legcélravezetőbb megközelítésnek bizonyult (7. kép).³ Ugyan a felvételek kiértékelése és a jelenségek azonosítása jelenleg is zajlik, a célunk a lelőhelyek (esetleg temetkezések) holisztikus, összefüggő rendszerben való értelmezése – ahogyan azt V. Szabó Gábor és kollégái korábban megfogalmazták (BARCSI et al. 2022, 26). A közeljövőben tervezzük – szintén közösségi közreműködéssel – a Mekecsvár szisztematikus, az Óvár esetében már alkalmazott, grid-alapú szondázását, ezzel is lehetővé téve a két lelőhely minél eredményesebb összehasonlítását.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani régész kollégáinknak, akik közreműködése nélkül a program nem valósulhatott volna meg: Bakos Gábornak, Fazekas Somának, Fehér Aliznak, György Lászlónak, György-Toronyi Alexandrának, Juhász Rékának, Kasza-Keszthelyi Orsolyának, Lassányi Gábornak, Látos Tamásnak és Zsiga Zsoltnak, valamint a miskolci önkéntes fémkeresős csapat minden tagjának. Továbbá nagyon köszönjük Barcsi Marcell, Tankó Károly és V. Szabó Gábor szakmai javaslatait és iránymutatását. Külön köszönet illeti a Nyíri és Majerik család tagjait türelmükért és támogatásukért, valamint az Erdőbénye Községi Kapocs Egyesületet és Hlavács Józsefet, akik a kezdetek óta segítik munkánkat. Végül, de nem utolsósorban, hálásan köszönjük a Nemzeti Régészeti Intézet támogatását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakos, G. (2020a). A fémkereső műszeres terepbejárásoktól a közösségi régészetig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Magyar Régészet*, 9 (2), 65–70. <https://doi.org/10.36245/mr.2020.2.3>

Bakos, G. (2020b). *Őskori erődített telepek és továbbélésük a Zempléni-hegység délnyugati részén Telkibányától Erdőbényéig*. ELTE MA diplomamunka, kézirat.

Balassa, I. (1991). *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj: Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát.

Barcsi, M., Bíró, P., Bakos, G. & V. Szabó, G. (2022). Tállya–Óvár: Új utak az Északi-középhegység erődített településeinek kutatásában. *Magyar Régészet*, 11 (1), 17–29. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.1.4>

Beck, T. (2005). *A filoxéravész Magyarországon*. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 10. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

Corbishley, M. (2014). *Pinning Down the Past: Archaeology, Heritage and Education Today*. Heritage Matters Series: Volume 5. Woodbridge: Boydell Press.

³ A LiDAR felvételek CHC BB4 mini drónnal és az erre applikált CHC AA450 szenzorral készültek, az adatok feldolgozása és kiértékelése CoPre2, CloudCompare, QGIS és ArcGIS szoftverek segítségével történt.

Nyíri Borbála – Majerik Vera • Ugon-berken át Erdőbényére: egy közösségi régészeti projekt a Zemplénben

Galanidou, N. & Dommasnes, L. H. (eds.) (2007). *Telling Children About the Past. An Interdisciplinary Perspective*. Ann Arbor: International Monographs in Prehistory. <https://doi.org/10.3167/9781879621404>

Kovács, T. (2023). Hogyan lett egy termelőfaluból szolgáltatófal? Társadalmi gazdasági átalakulás Erdőbénye példáján. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 20 (2), 92–108. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.19>

Matuz, E. D. & Nováki, Gy. (2002). *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche erdwälle in Nordungarn*. Inventaria Praehistorica Hungariae 10. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

Moshenska, G. (ed.) (2017). *Key Concepts in Public Archaeology*. London: UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781911576419>

Pieta, K. (2010). *Die keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit*. Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (eds.) (2012). *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford: Oxford University Press.

Thomas, S. (2012). Archaeologists and metal-detector users in England and Wales: Past, present and future. In Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (eds.), *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford: Oxford University Press, 60–81.